

ЗНАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті досліджується проблема інструментального знання.

Вступ

На початку XXI тисячоліття відбуваються зміни у всіх сферах суспільного життя (економіці, політиці, науково-технічній сфері, освіті тощо). Соціальні зміни значною мірою зумовлені успіхами розвитку техніки, технології, науки, а також процесами інформатизації та комп'ютеризації. Основним завданням науки є продукування нового істинного знання, будь-яка техніка базується на відповідних технічних знаннях, а технологія, у свою чергу, є нічим іншим як практичним знанням, яке в сучасному світі безпосередньо пов'язане з відповідними фундаментальними відкриттями. Тобто, характер розвитку і функціонування сучасного суспільства визначається саме розвитком знання. У свою чергу соціокультурні зміни все більше спонукають до розгляду нового статусу знання в сучасному суспільстві. Нині, як ніколи в історії людства, широкою є сфера застосування знання: воно виступає засобом забезпечення життєдіяльності суспільства, за допомогою нього людина пізнає, здобуває інше знання, створює новації та інновації, знання забезпечує прогрес, є джерелом соціокультурних змін. Це актуалізує проблему розгляду знання як інструменту діяльності людини, тобто інструментального знання.

Постановка завдання

Метою даної статті є дослідження знання як інструменту діяльності людини, тобто інструментального знання.

Варто зазначити, що хоча інтерес науковців до проблеми інструментального знання і зростає, свідченням чого можуть бути роботи, які стосуються цієї тематики, що частіше зустрічається в науковій і філософській літературі останнім часом. Проте, практично немає самостійних фундаментальних досліджень щодо питання інструментального знання, що позначилося на відсутності визначення цього поняття в філософських енциклопедіях і словниках. Тому досить складно вважати цю проблему як таку, що розроблена достатньою мірою.

Аналіз досліджень і публікацій

Нині існує невелика кількість досліджень проблематики інструментального знання. Дж. Бернал, М. Вигодський, Д. Аллен, С. Крамер, В. Горохов та ін. у своїх працях вказували на інструментальний характер протонаукових знань давніх цивілізацій, зокрема Єгипту та Месопотамії. П. Фейерабанд, Б. Малиновський, К. Льюїс, Л. Мамфорд та ін. звертають увагу на інструментальний характер таких форм знання як магія, шаманізм, релігія і т. ін.

Теоретичні витоки інструментального знання знаходимо в Античності, зокрема, у творчості Платона та Аристотеля. Видатний давньогрецький

філософ Платон протиставляє споглядальне мислення практичному (технічному), яке пов'язане з умінням (*techne*). Від учня Платона, Аристотеля, бере початок ціла низка уявлень про знання, зокрема і про знання як вміння. Крім того Аристотель одним з перших звертає увагу на знання як інструмент зі здобуття іншого знання. Таким знаряддям у нього є логіка. Цю проблему досліджував також Авіценна.

Теоретичне знання виникає в Античності як «любов до мудрості» і позбавлене практичної спрямованості, лише з робіт Ф. Бекона, Р. Декарта, Л. Да Вінчі, Г. Галілея та ін. починається епоха практично зорієнтованої теорії. Л. Дротянко, Б. Пружинін розглядають методологію і метод як інструментальне знання. І. Бакланов досліджує екзистенційні та інструментальні характеристики функціонування наукового знання в сучасному суспільстві. В. Яковлев та В. Келле вказують на бінарність наукового знання, його когнітивну та інструментальну цінність.

У дослідженнях В. Горохова, В. Недорезова, В. Ніколаєнко, В. Морозова, Б. Козлова, А. Вороніна та ін. можна прослідкувати інструментальний характер технічного, ремісничого знання і пов'язаної з ним практичної діяльності (заради користі). Ю. Корнілов та І. Владіміров розглядають інструментальне знання як невід'ємну складову практичного досвіду.

Основна частина

Філософське осмислення проблеми інструментальності не нове. Ще в II ст. до н.е. до нашої ери давньоримський лікар та філософ грецького походження Клавдій Гален приймаючи аристотелівське «Природа нічого не робить без мети», до чотирьох причин буття Аристотеля (форма, матерія, джерело руху і мета, до якої прагне все) додає п'яту – інструментальну (те, за допомогою чого), надаючи таким чином онтологічного статусу самій інструментальності [14].

Говорячи про проблему інструментальності, зокрема інструментального знання, на нашу думку, слушним і корисним було б насамперед розкрити зміст поняття інструмент, оскільки прикметник «інструментальний» від якого утворилося слово «інструментальність», означає «той, що відноситься до інструменту, пов'язаний з їх виготовленням». [2]. Термін «інструмент» у перекладі з латинської мови (*instrumentum*) означає «знаряддя» [2, 13]. При порівнянні визначень, даних цьому поняттю різними авторами, було встановлено багато спільних характеристик. В. Даль визначає це поняття як знаряддя, снаряд, прилад, струмент; будь-який ручний посібник або пристрій для якої-небудь роботи, справи; починаючи від важеля, ножа, сокири, до компаса й секстанта. А інструментний чи

інструментальний він визначає як знаряддєвий, снарядний. [5, с. 70].

В інших словниках читаємо: «інструмент – знаряддя, переважно ручне, для проведення яких-небудь робіт (напр., хірургічні інструменти); засіб, що використовується для досягнення чого-небудь (наприклад, інструмент пізнання); спосіб розв'язання тієї чи іншої задачі (наприклад, диференціальне числення – набір математичних інструментів для розв'язання задач ряду точних наук)» [2, с. 13].

Взагалі, на основі аналізу визначень даних різними авторами робимо такі висновки, що інструмент – це:

- 1) знаряддя для роботи [5, с. 13];
- 2) засіб, що використовується для досягнення чого-небудь (наприклад, інструмент пізнання);
- 3) спосіб розв'язання тієї чи іншої задачі;
- 4) прилад для отримання музичних звуків.

Тобто, інструмент слугує посередником для досягнення якої-небудь мети. Людина – єдина істота на землі, яка опосередковує свою діяльність, використовуючи для досягнення своєї мети певні засоби, знаряддя. Такими засобами традиційно можна вважати техніку, проте людина здатна озброюватись і знаннями. В такому випадку знання перетворюються на інструментальні. Варто зазначити, що хоча сполучення «інструментальне знання» і зустрічається в науковій і філософській літературі, проте визначення цього поняття немає в енциклопедіях та словниках. Це можна пояснити відсутністю донині фундаментальних самостійних досліджень питання інструментального знання, хоча останнім часом все частіше з'являються публікації, присвячені даній тематиці, зокрема це роботи І. Бакланова, Л. Дротянко та ін. Та все ж термін «інструментальне знання» вживається здебільшого спорадично і у різних авторів трактується по-різному. Тому вважаємо за необхідне внести певні уточнення (пояснення) з приводу вживання даного поняття. Так, інструментальним знанням більшість авторів називає предметно-практичне знання, воно визначається як сукупність умінь, навичок у конкретній матеріально-виробничій чи побутовій сфері. Зокрема, в такому розумінні вживає його В. Келле даючи оцінку характеру знань давнього Вавилону та Єгипту. Ю. Корнілов та І. Владіміров розглядають інструментальне знання як невід'ємну складову практичного досвіду. Фактично вони зводять інструментальне знання до знання про інструмент та досвід перетворення [3, с. 21]. Зі сказаного напрошується висновок, що для того, щоб знання було інструментальним, воно повинно мати передусім практичне спрямування. Проте, батько логіки Аристотель, називає її універсальним знаряддям пізнання, такої ж думки і Авіценна. С. Лем також наголошує на тому, що для пізнання нового вже необхідно мати певні знання. Хоча б знання законів логіки. Тобто знання може виступати інструментом по здобуттю іншого знання. Такі ж судження зустрічаємо і в працях Л. Дротянко. Зокрема, вона розглядає методологію і метод як інструментальне знання [6]. Але, процес пізнання це духовна діяльність. А відтак критерій практичної спрямованості знання не є визначальним для

інструментального знання, хоча він і є вагомим, особливо враховуючи тенденції розвитку нашого суспільства. А визначальним, на нашу думку, є те, що інструментальне знання, як і будь-який інший засіб слугує певній меті. Таким чином, інструментальним можна назвати таке знання, що відповідаючи на питання «як?», допомагає досягти поставленої мети: практичної чи духовної (отримання нового знання).

Отже, інструментальне знання в загальному вигляді можна розділити на дві основні категорії: інструментальне знання для ідеальної (духовної) діяльності та інструментальне знання для практичної діяльності. Варто зазначити, що інструментальне знання для практичної діяльності виникає раніше, адже воно є наслідком необхідності людини в практичній діяльності (здобутті їжі, боротьбі за життя тощо) і формується як послідовність конкретних дій, певний алгоритм, що дублює цю діяльність. Воно виникає з практики, в ній же і застосовується. Це дозволяє стверджувати, що витоки інструментального знання для практичної діяльності відносяться до часів виникнення людини розумної і знання як такого. В якості інструментального знання для практичної діяльності, насамперед, може виступати протонаукове та технічне знання (пізніше науково-технічне), різного роду технології, прикладні науки тощо. Варто зазначити, що і фундаментальні дослідження певною мірою визначаються потребами практики, виконуючи її замовлення, проте це проявляється лише в її практичній спрямованості, а сам зв'язок з практикою є опосередкований квантям, створенням інструментів для прикладних наук. Тобто чиста фундаментальна наука взагалі не має безпосереднього відношення до практики, задовольняючись теоретичними дослідженнями та розробками.

Що стосується інструментального знання для духовної діяльності, то тут, насамперед, потрібно підкреслити, що під сферою духовної діяльності ми розуміємо процес пізнання (теоретичного). А тому можна говорити про методи і прийоми (інструментальне знання), що притаманні в цілому людському пізнанню, за допомогою яких (якого) вибудовується як наукове так і повсякденне знання, і про інструментальне знання, що характерне лише для наукового пізнання. Науковий спосіб породження знання, феномен теоретичного знання, виникає в Античності, тому логічним нам видається витоки інструментального знання для ідеальної діяльності шукати саме там. Мова йде, насамперед, про методологію, методи, загальнологічний інструментарій, що використовується свідомо людиною для приросту наукового знання.

Зупинимось детальніше на інструментальному знанні для практичної діяльності. З прадавніх часів людина використовує знання як засіб для задоволення власних потреб. Взагалі формування людського знання має практичний характер, знання виникає з практичної діяльності людини, спочатку дублюючи цю діяльність як послідовність певних дій, алгоритм. Закріплюючись у досвіді людини з появою писемності передається іншому поколінню, тому не дивно, що знахідки записів знань давніх

цивілізації носять саме рецептурний характер і мають практичне спрямування. Ще в стародавньому світі з'являється розуміння важливості знання для життєдіяльності людини, в тому числі і в практичній діяльності. Вже від Аристотеля веде початок ціла низка уявлень про знання, зокрема, і про знання як вміння. Дещо знати означає вміти практикувати, користуватися, відтворювати його. Тобто, вже Аристотель розглядає знання як схему діяльності і спілкування, як функцію людської активності. В той же час, грецька наука не мала практичного спрямування, поряд з теоретичним знанням (*episteme*) у Греції будь-яке технічне, ремісниче знання і пов'язана з ним практично спрямована діяльність (заради користі), позначалася як «техне» (*techne*). Це поняття спочатку означало столярне ремесло, будівництво житла, пізніше поширюється на ремісниче виробництво взагалі. В подальшому під «техне» розуміють і мистецтво і техніку і будь-яку професійну майстерність. Наукове пізнання ототожнювалося давніми греками зі спогляданням природи. Справжня мета науки вбачалася в безпосередньому спогляданні природи, а всяка практична дія з природними об'єктами розглядалася як така, що заважає і затемнює істину. Вище цінувалося «знання заради знання», визнавалася його пріоритетність над знанням заради наслідків. Причому одержання «знання заради знання» розглядалося як вища форма людської діяльності, що порівнювалася лише з вищим розумом (Богом). Отже, в античності теоретична і практична діяльність були чітко розмежовані.

В Античності не було потреби для використання наукових знань на практиці, навпаки, це було навіть принизливим і не гідним «любителя мудрості». Проте була потреба в найбільш істинному знанні, що, на нашу думку, було однією з найважливіших причин виникнення такого різнобарв'я філософських систем і методів. Як це не виглядає парадоксально, але самоцінність знання, пізнання світу таким яким він є не заради користі, а заради істини, дозволила стародавнім грекам заглибитися у самі підвалини буття. Їх не відволікала «практичність» і «корисність» від суті справи, саме тому, на нашу думку, вони залишили, нам, нащадкам, такий щедрий філософсько-науковий спадок. Зокрема, на думку Уайтхеда вся західна філософія є коментарем до класичної античної філософії (Платона).

Сучасна ж наука продукує знання здебільшого з однією метою – заради практичного застосування. Як красномовно зазначає А. Кокорев: «Цінність знання завжди полягає в його соціальній значущості. Знання соціальне за своєю природою, тому що є результатом пізнавальних дій соціально організованого суб'єкта. Але в той же час не можна стверджувати, що знання завжди знаходить своє соціальне призначення і реалізацію, оскільки це залежить як від змісту самого знання, так і від форм його існування, методів і засобів передачі» [8, с. 158]. Отже, цінність сучасного наукового знання визначається його корисністю суспільству, воно може ставати і стає інструментом для створення чогось нового (радіо, телебачення, комп'ютери і

т.ін.) і, як наслідок, змінює сам спосіб життя. В свою чергу виникає необхідність в новому знанні, яка викликана постійною потребою у покращенні умов життя, соціальному прогресі, забезпечення якого вже неможливе без науково-технічного прогресу. Все це надає неабиякої ваги науковому інструментарію з продукування нового знання.

Варто відмітити, що інструментальним може бути як наукове, так і ненаукове знання. Історично першою формою такого знання було міфологічне знання. Впродовж тисячоліть люди в своєму житті керувались міфом і при цьому досягли багато чого. Багато народів і дотепер використовують міф для організації своєї життєдіяльності. Тому і нині з'являються судження про інструментальну значимість для людини міфологічного пізнання. Зокрема така позиція П. Фейерабенда: «Примітивні племена мали більш детальні класифікації тварин і рослин, ніж сучасні наукові зоологія та ботаніка; їм були відомі засоби, ефективність яких дивує фізиків...; у них були способи впливу на одноплемінників, які тривалий час розглядалися наукою як неіснуючі (чаклунство); вони вирішували складні проблеми способами, які досі не цілком зрозумілі (спорудження пірамід, подорожі полінезійців); у давньокам'яному столітті існувала високорозвинена й інтернаціонально відома астрономія й ця астрономія було як фактально адекватною, так і емоційно задовільною, тому що вона вирішувала й фізичні, і соціальні проблеми (чого не можна стверджувати про сучасну астрономію)... Існувало одомашнення тварин, було винайдено сівозміну, виведено нові види рослин..., було зроблено хімічні винаходи, існувало мистецтво, що не могло не вражати, співвимірне із кращими досягненнями сьогодення... За всіх часів людина дивилася на своє оточення широко розкритими очима і використовувала свій винахідливий розум, за всіх часів вона робила неймовірні відкриття, і ми завжди можемо щось почерпнути з її ідей» [17 с. 463 – 464].

Звернемо увагу на те, що не слід відокремлювати здобутки тієї чи іншої епохи від тла на якому вони зростали. На цьому також акцентує увагу В. Горохов, підкреслюючи, що міф для первісної людини був не стільки картиною світу чи зародком проекту, він був тим реальним простором, в якому вона зростала і в якому розгорталася всі її думки і дії. Як зазначає сам учений: «Давня людина не просто здійснювала конкретні операції над вихідним матеріалом, перетворюючи його в кінцевий продукт, але й здійснювала цілу низку ритуальних дій, тісно пов'язаних через міфологічну картину світу з космічними процесами, релігійними уявленнями і віруваннями, що сприймалися нею як єдине ціле. Тоді вся технічна операція наповнювалася смислом, що виходить за межі простої прагматичної дії» [4]. Сам матеріал, з яким їй доводилося працювати, не був пасивним і, щоб він слухався її, необхідні були особливі ритуальні дії і точно відтворені заклинання, які вона успадкувала найчастіше разом з усім арсеналом знарядь і технічних прийомів від далеких предків.

Також набувати інструментального характеру можуть і такі форми знання як астрологія, магія, і шаманізм. Б. Малиновський зазначає: «Магія забезпечує примітивну людину готовими ритуальними способами дій і віруваннями, що визначаються певними духовними і матеріальними техніками...»[10]. Учений перелічує елементи магійного обряду – це влада чаклунського заклинання, саме словесне заклинання і закликання впливових духів, сутностей, предків чи героїв, які допомагають чаклуну. Весь цей перелік вказує на те, що потрібно вміти, проте не кожному, а вибраному, наділеному особливими талантами чаклуну, щоб успішно впливати на події. Тут застосовуються всі засоби впливу, проте знання розчинене в кожному компоненті магії. Це особливе знання про надприродні сили, воно відкрите не всім і в ньому не можна сумніватися.

Міфологічні та релігійні знання також можуть бути своєрідним інструментом регулювання і навіть налагодження суспільного життя. Зокрема К. Льюїс пише: «... християнська мораль називає себе знаряддям, інструментом, який здатен налагодити людську машину...»[9 с. 94]. І такий дещо контрастний приклад Л. Мамфорда: «На ранній стадії, про яку немає письмових доказів, мрія і дійсність, міф і мара, емпіричні знання і забобонні здогади, релігія і наука складали єдиний клубок. Погожої погоди після жертвоприношення було достатньо, щоб подібні задовбуральні вбивства здійснювалися з більшою впевненістю і набагато більшому масштабі»[11, с. 287].

Що стосується наукового знання, то неможливо переоцінити його інструментальну роль в життєдіяльності сучасного суспільства. «Ми живемо не лише під всезростаючим впливом наукової думки. Хоча можемо і не усвідомлювати того і навіть не визнавати такого впливу, будучи охопленими різноманітними формами релігійних, філософських, естетичних чи етичних поглядів. Але простий неупереджений погляд на наше повсякденне життя... з очевидністю демонструє нам, що «наукові ідеї... прояснюють наш дух і покращують наше життя». Ми всі живемо в неусувному середовищі наукових результатів, її технічних досягнень, в які мимовільно заглиблене наше повсякденне існування. Ми можемо не думати про це заглиблення, але воно неминуче впливає на нас і визначає не лише налаштування наших думок, але і спосіб життя»[15, с. 282].

Схожі думки висловлені у працях І. Мочалова та В. Онопрієнка «В.І. Вернадський: Наука. Філософія. Людина.». Зокрема, читаємо «... в загальну свідомість давно увійшло переконання, що розвиток науки розсуває рамки життя і складає могутній елемент прогресу»[12, с. 127]. Проте «... лише в наш час небаченого в історії людства злету наукової думки цей погляд на науку як могутню силу соціального прогресу повністю увійшов у загальну свідомість, отримав міцне підґрунтя в багаточисленних реальних фактах життя різноманітних країн і народів»[12, с. 127]. Упродовж багатьох століть, як слухано зазначають учені, наука не відіграла в житті суспільства скільки-небудь помітної ролі. І це не є випадковим, оскільки «розвиток

суспільства визначався і визначається факторами матеріального порядку... Між тим, наука за своєю суттю є фактором не матеріальним, а духовним...» [12, с. 128]. А відтак стає зрозумілим, що сама по собі наука не могла стати фактором суспільного прогресу. Для цього «необхідно було, щоб наука як сила духовна була тісно пов'язана з певними матеріальними силами, які є факторами суспільного прогресу... Закономірно тому, що саме область розвитку продуктивних сил, техніки і є тією матеріальною сферою суспільного життя, з якою найбільш тісно пов'язана наука» [12, с. 128]. Саме тому поєднання науки і техніки змогло перетворило першу на безпосередню виробничу силу. Отже, наукове знання стало інструментальним в тому плані, що використовуючи його людина змогла реально впливати на практику, досягати значних результатів у матеріальній діяльності, керуючись при цьому як потребами суспільства так і відповідними світоглядними орієнтирами, зокрема, науковою картиною світу, типом раціональності в науці тощо.

Висновки

Інструментальним є таке знання, яке людина використовує у своїй діяльності для досягнення певної мети. В залежності від виду діяльності можна розрізнити інструментальне знання для практичної діяльності і інструментальне знання для духовної діяльності (здобуття іншого знання). Прикладом інструментального знання для практичної діяльності є протонаукові «знання-рецепти» давніх цивілізацій. Технічне знання має інструментальний характер, а також різного роду технології. Наукове знання виникає як «любов до мудрості» і лише після епохи Нового часу набуває інструментального характеру. А поєднавшись з технічною діяльністю наукове знання взагалі перетворилось на надпотужний засіб досягнення соціальних цілей. До інструментального знання для духовної діяльності можна віднести методологію, методи, загальнологічний інструментарій, що використовується свідомо людиною для приросту наукового знання.

Список літератури

1. Аристотель. Сочинения в 4-х т. / Аристотель – М.: Мысль, 1976. – Т. 1. 550 с.
2. Большой словарь иностранных слов. / Булыко А. Н. – М.: Мартин, 2007. – 704 с.
3. Владимиров И. Ю., Корнилов Ю. К. Инструментальный опыт как компонент опыта практического преобразования / И.Ю. Владимиров, Ю.К. Корнилов, // Ярославский психологический вестник. Выпуск 16 / Москва – Ярославль, Изд-во РПО, 2005. – С. 21 – 28.
4. Горохов В. Г. «Философия» в технике как саморефлексия и новое понимание научно-технического прогресса как устойчивого развития / В. Г. Горохов // Техника, общество и окружающая среда: материалы международной научной конференции (18 – 19 июня 1998 г.) / – М.: Ин-т философии РАН, 1998. – 157 с.
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4 т. / В. И. Даль – Т. 2 – Воспроизвед. с изд. 1955 г. – М.: Русский язык, 1999. – 779 с.
6. Дротянко Л. Г. Феномен фундаментального и прикладного знания: (Постнеклассичне дослідження) / Л. Г. Дротянко – К.: Вид-во Європ. Ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджм. і бізнесу, 2000. – 423 с.
7. Келле В. Ж. От производства знаний к производству технологий / В.Ж. Келле С. 302-313.
8. Кокорев А. В. Предметное бытие технического знания, его архитектура и особенности развития в

цивилизационной динамике / А. В. Кокорев // Гуманітарний вісник ЗДІА. – Вип. 38. – Одеса: 2009. – С. 158 – 166.

9. Льюис К.С. Просто христианство. Бог под судом / К.С. Льюис [пер. с англ. И. Череватой, Н. Трауберг] – М.: 1994. – 272 с.

10. Малиновський Б. Магія, наука, релігія / Б. Малиновський. М., 1998

11. Мамфорд Л. Миф машины. Техника и развитие человечества / Л. Мамфорд – М.: 2001. –

12. Мочалов И. И. В. И. Вернадский: Наука. Философия. Человек. – Кн. 1. Наука в исторических и социальных

контекстах. /И. И. Мочалов, В. И. Оноприенко. – М.: Ин-т истории естеств. и техники РАН, 2006. – 408 с.

13. Новейший словарь иностранных слов и выражений / – Мн.: Современный литератор, 2007. – 976 с.

14. Новый философский словарь. – filpedia.ru

15. Овчинников Н. Ф. Методологические принципы в истории научной мысли / Н. Ф. Овчинников – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 296 с.

16. Платон Собрание починений / Платон Т. 1. – М.: 1968, с.

17. Фейерабенд П. К. Против методологического принуждения. Лондон, 1975 Избранные труды по методологии науки

И.П. Скиба

ЗНАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

Статья посвящена исследованию проблемы инструментального знания.

I. Skyba

KNOWLEDGE AS AN INSTRUMENT OF HUMAN ACTIVITY

The article is devoted to the problem of instrumental knowledge research.